

BİBLİYOGRAFYA

EDİRNE ASKERİ KASSAMINA AİT TEREKE DEFTERLERİ

Yazan : Prof. Ömer Lütfü Barkan

"T. T. K." *Belgeler Dergisi*, C. III, s. 5 - 6, 1968

Spekülatif olmak istemiyen, yahut günümüzde sarf bir metod hastalığı halinde beliren "Mathesis" düşkünlüğünü ancak makul hadler dairesinde kabul eden her sosyoloji mensubu ister istemez, "Sosyoloji" nin ilk kurucusu İbni Haldûn'un "Fen-ni Aziz" dediği, ikinci kurucusu Comte'un da sosyal ilimlerin hakikî dayanağı saydığı *Tarih'e*, geçmişin sosyal vak'a ve vakıalar deposu olarak daima ön safta yer verecektir. Bu düşünce iledir ki, aşağı yukarı yarım asrı dolduran bir devredeki sosyolojik tedrisat ve neşriyatımızda bu metodolojinin tesirlerini yaşamış bulunuyor, aynı sebepten içtimaî mesele ve hâdiseler etrafındaki tarihî tedkiklerden faydalanmaya, imkân bulunduğu zaman bu faydalanmadan okuyucuları da faydalandırmaya çalışıyoruz.

Bundan bir müddet önce Viyana Şarkiyat Enstitüsünde rastladığım bir araştırmadan bu yönden faydalanmıştım¹. Bu gün aynı neviden bir araştırmaya İstanbul Üniversitesi İktisat Tarihi Enstitüsünde yoklamak fırsatını elde ediyoruz.

Yukarıdaki başlık altındaki araştırmanın bir Dergi yazısı olduğu zan edilmemeli. Ashında başlı başına 480 sahifelik bir etüde adı geçen mecmua bütün bir sayısını hasretmiş. Kısacası bu bir büyük kitap olup sahibi Türkiye'de İktisat Tarihi çıkırının kurucusu olan ve mebzul araştırma numunelerini de veren Ord. Prof. Ömer Lütfü Barkan'dır.

1) Bk. H. Duda : Die Protokollbücher der Kadi-Amtes Sofia, 1960, München, sf. 1-462. Bu araştırma hakkında yaptığım bibliyografya için Bk. İktisat Fakültesi Mecmuası, 1963, S. 3-4, sf. 275.

Türkiye İktisat Tarihinin kaynakları arasında Şer'iyeye Sicilllerinin, Tereke defterlerinin, kanunnamelerin ve umumiyetle "Defter" lérin ehemmiyeti, ileri sürülmüş, Mecmuanın Birinci Dünya Harbi esnasında çıkarılan mahdut sayıları ile de tatbik sahasına girmiştir. Prof. Ö. L. Barkan aradan bir kaç dekad geçtikten sonra ikinci tatbikat devresini açmış, İktisat Fakültesine akademik müesseseler arasında varlığını dış âleme dahi tanıtan bir hüviyet vermeğe muvaffak olmuştur. İşte bu sahifelerde tanıtmak istediğimiz 480 sahifelik araştırma bu hüviyetin bir belirtisidir..

Önce eserin anatomisine işaretle başlayalım.

Birinci bölümde araştırıcı tahliline girişeceği vesikaları tanıtıyor. Bu vesikalar 1545-1659 arasında Edirne'deki "Askerî Kassamlık" a ait tereke defterleri olup henüz ne yerli ve ne de yabancı ilim adamlarınca ele alınmamıştır. Bu nevi defterlerden yalnız birini Macar Türkologlarından Prof. Fekete ele almış olup tercümesi S. Karatay tarafından neşredilmiş bulunmaktadır. Bu bölümde Ö.L.B.; uzun yıllardan beri aşınması bulunduğu araştırma sahasına ait âdeta terkibi sayılacak kısa, fakat her noktası ayrı bir araştırma konusu olacak mevzulara işaret edip geçmektedir (sf. 1-18).

İkinci bölümde Kassam'ların Tereke Hâkimliği vazifesini "askerî sınıf mensupları" tatbik edenlerin ne gibi "Feraiz sahipleri" ile alâkalı oldukları anlatılmaktadır. Bu "Farz" sahipleri 9 sınıf olup da bunlarla alâkalı olmayan Tereke bilindiği gibi "Beyt-ül Mal" a, Devlete kalıyor, (sf. 19 - 23).

Üçüncü bölüm "Osmanlı Cemiyeti" nde yeri bulunan kölelerin, tereke taksimindeki haklarını ele alıyor. Araştırcının vardığı hükme göre "cemiyet, kölelikten kurtuluş kapısını ardına kadar açan" bir örf hukukuna sahiptir (sh. 24-30).

Dördüncü bölüm, faizle işletilen paralar (sh. 31-46), Beşinci bölüm, askerî sınıf mensuplarının çiftlikleri (sf. 47-58), Altıncı bölüm, askerî sınıfın ticaret ve sanayi ile alâkaları (sf. 59-75), nihayet Yedinci bölüm, bölümlere ait bazı tâbirler hakkında açıklamalar (sf. 74 - 78) ile ilgilidir.

Bu bölümler, araştırmanın çok ince ve titiz istikralara dayanan izahçı kısmını teşkil etmekte, arkası sıra bu izahların dayandığı malzemeye — tereke defterlerine ve muhalefat kayıtlarına — yer verilmekte, araştırmanın sahife sayısı itibariyle mühim bir kısmı ile karşılaşılmaktadır (sf. 81 - 440). Memleket şartları icabı olarak bazı araştırma tekniklerinden mahrum kalan genç İktisat tarihçilerimiz, bu suretle kendileri için ha-

zırlanmış ve elenmiş materyel bulacaklardır. İki Ek'ten birisi, gerek izahçı, gerek malzeme bölümlerinde bahsi sık sık geçen nakdî ifadeleri aydınlatan (1545-1659 devresinde fiat hareketleri) ne (sf. 442 - 452), diğeri askerî sınıf mensupları arasında servetin dağılışı etrafında bir incelemeye (sf. 453-472) hasrolunuyor. Alâkâhî araştırmacılarla işine yarayacak bir lügatçe ile araştırma sona ermektedir (sf. 472 - 479).

Araştırmann "madde" sine ait bu belirtmelerden sonra taşıdığı "mana" ya da bir bibliyografya yazısının müsaadesi nisbetinde yer vermeden geçmek istemiyoruz. Hakikatte yukarıdaki bölümlerin muhtevası üzerinde durmak birer ihtisas konusudur. Böyle olmakla beraber sosyolojik yönden değer taşıyan, tarihçi ile beraber sosyoloji mensubunu da ilgilendiren noktalara, sadece işaret etmek faydalı olur zannındayız. Ömer Lütfü Beyin, işaret edip geçtiği "problem" ler arasında Osmanlı tarihinde görünen bir nevi içtimaî sınıf telakkisidir. En başta "fiilî asker olanlar, bunların aileleri "berat" larla tayin edilmiş müderrisler, imam, müezzin ve evkaf müstahdemleri gibi dinî ve idarî hizmet mensupları, Sultan'ların "Muafiyetname" lerini ellerinde bulunduran, vergiden muaf tutulmuş aileler "askerî sınıf" kategorisini teşkil etmektedirler. Fakat bir tarihî ânın "Askerî" sınıfı sonraki ânlarda şekilce devam etmekte ise de zamanla tereddi etmişlerdir. Uydurma şecerelerle bu sınıfa dahil olanlar, "başlarına yeşil sarık saranlar", evlenme yolu ile sayıları artan sınıf mensupları kısaca "Zevait - Horlar" diye isimlendirilen bu tufeyliler zümresini, İmparatorluk devri başlangıçlarındaki "askerî sınıf" dan saymak lâzımdır (sf. 5 - 7).

Umumiyetle Kadınların ifa ettikleri âmme hizmetleri yanında "Kismet-i Mevâris - Mirasların taksimi" işi ile vazifeli "Kassam - Taksimci" denen bir memur zümresi, ölenlerin terekelerini şeriata dayanan miras hukukuna göre taksim etmektedir. Araştırmacının incelediği "defter" ler, yalnız eski miras rejimini değil, aynı zamanda "ölenlerin içtimaî menşeleri, medenî durumları, aile yapıları, tasarruflarında bulunan eşya, çiftlikler ve eşyaları, satılanların tahmini değerleri" etrafında çeşitli sosyolojik kolları için istismar edilecek konular için de malzeme kaynaklarıdır: "Muhtelif içtimaî zümreler arasında servetin dağılımı ve unsurları mad-dî kültür evsafı, hayat ve lüks seviyesi, zirâî işletme teşkilâtı, ticarî usuller, kredi şekilleri" bu konuların başlıcalarıdır.

İşaret ettiğimiz birinci noktada olduğu gibi bu konuda da bir nevi meslekî ahlâk bozuluşuna dikkatimizi çeken araştırmacı, bu sahada ilk araştırma çığırını açtığına yukarıda dokunduğumuz "Millî Tettebbüler" den şu

satırları nakletmektedir : “Ve siz ki kadılsız, nahyelerinizi, nâiblerinize iltizama verüp bir cânibden siz ve bir taraftan nâibiniz voyvodalar ile müttelik olup karye be-karye gezüp reâyâ ve berâyânın... meccanen koyun ve kuzu ve tavuk ve yağ ve bal ve arpa ve saman ve odun ve otlukların çeküp aldığımızdan mâada”... “fazla resim almak için terekeyi fazla gösterme” tecviz edilmemektedir. Bu gibi “ihtar” lar, İmparatorluğun nasıl kurulduğunu, ne gibi memur ahlâkı kaidelerine tâbi olduğunu göstermekte, aynı zamanda gayri ahlâkî davranışların müesseseyi tereddide sevk etmekte, bu itibarla İmparatorluğun hem “i’tilâ”, hem de “inhitat” sebeplerini aydınlatmaktadır.

Osmanlı tarihindeki kölelik ve mahiyeti hakkında da aynı “defter” ler ipucu teşkil edecek malzeme temin edebileceğini Profesör Barkan çok açık bir surette belirtiyor; “Sosyolojik bakımdan kölelik aile içindeki mevkii, şahsî meziyet ve kıymeti ile mütenasip olarak ehemmiyet ve itibar kazanmakta olduğu söylenebilir. Tesis ettikleri vakıfların idaresini ve çocuklarının vasilîğini azatlı kölelerine bırakan, onlara ve evlâtlarına büyük bir yekûn tutan para bağışları yapan, at, ev eşyası bağışlayan köle sahipleri çoktur. Harb adamları için en sadık ve fedakâr silâh arkadaşları, tüccarlar için en ehemmiyetli ve becerikli yardımcı iş adamları çiftlik sahipleri ve beyler için tecrübeli ve bilgili kâhyalar hep köleler arasından seçilip yetiştirilmektedir”. Ancak sosyolojik bilgi ve kültürünü — ki araştırmamın Istrazburg Üniversitesinde Durkheim çığırının en büyük temsilcisi olan İçtimaiyatçı ve ekonomist Maurice Halbwachs’ın Enstitüsünden mezun olduğunu bu vesile ile kaydedelim — Sosyal ve iktisadî tarihçilikle meczedebilen bir ilim adamı, eski “sicil”, “Defter” ve “Kanunnameler” i bu şekilde eleyerek değerlendirir ve kendisini takip edeceklere yol gösterebilir (sf. 28).

Araştırmanın izah bölümünün IV. (sf. 31-46), V. (sf. 47-56) ve VI. (sf. 57-73) kısımları en çok dikkati çekiyor. Bu üç kısım (sf. 31-73) bir bütün olarak İktisat ve Hukuk tarihimizin âdeta belkemiğini teşkil eden meselelerini kavramaktadır. Bunların başında İslâm Hukukunun şu faiz denen problemi yer almaktadır.

Bilindiği gibi Faiz müessesesi şer’î hukuk nazarında menfi yönden bahis mevzuu olabilir. Tam bir yasak karşısındayız. Şüphesiz krediden ibaret bir ikraz bir vakiadır. Muallakta ve tek başına, birbirleriyle alâkasız fertler bahis mevzuu olamayacağına göre kurulacak sosyal münasebetler örgüsünde aynı ve nakdî istikraz ve ikrazlar vukua gelecektir. Fakat bu içtimâî zaruret “Karz” ı yapan için bir “Karz-i hasen” mahiyetin-

dedir. Verilein olduğu gibi geri almak şeklini aşacak bir fazlalık aslâ bahis mevzuu olamaz. Aksi takdirde “Rıza-i İlâhî” ye aykırı davranılmış olacaktır.

Fakat realite bizi bu mutlak dinî hukuk kaidesine zâhirde ve şekilce aykırı olmayacak bir durumla karşılaştırıyor. İstikraz ânı ile “iade” ânı arasında “geçen müddet için bir fazlalık verme” ye mukrizle müstakriz razı olduktan sonra mesele bunun dinî düstura intibakına münker olmakta, böylece “şer’îye karşı gelen bir örfî” kaide teessüs etmekte, nihayet bu “örfî” bir nevi lâik hukuk kaidesine meydan vermektedir.

Araştırma sahibinin diğer etüdlerinde, meselâ toprak hukuku sahasında da mevcudiyetine ehemmiyetle işaret ettiği bu lâik hukuk, dinî vicdanı huzurdan uzaklaştırmıyacak şekiller vücuda getirecektir ve nitekim getirmiştir : *Faiz kabulünü basit bir alışveriş muamelesi haline getirmek*. Şekil yönünden kusursuz olan bu muameleyi dogmatik hukuk mümessillerinden birinin — İmam Yusuf’un — dinî bir çerçeveye soktuğuna bile şahit olmaktadır. Hele bu muamele, fertlerarası ekonomik münasebetler dışında, meselâ “vakıf paralarının işletilmesi” ameliyelerinde vuku bulduğu takdirde âdeta şer’îleşmiş sayılabilir. Nitekim meşhur Türk müctehidi Ebüssüûd, bu gibi hallerde “haram” ın düşünülemediğini ileri sürmüş bulunmaktadır (sf. 31-33).

Böylece “şer’îleştirilen” faizin haddinin tayinine Devletin sahip çıktığına, %10-15 faiz haddinin resmî kayıtlarda görüldüğünü delilleri ile anlatan Prof. Barkan, ferdî münasebetlerdeki kredi ve ikrazların faizlerinin “alış veriş” muamelesine irca edilerek yürütülmesini, “nükud-ı vakfiyenin kredi muamelelerinde kullanılmasında ise” her türlü gayri meşruluk şâibesinden hayrî gayeleri ile te’lifinin tamamıyla mümkün bir davranış olmasını” izah ettikten sonra birikmiş faizlerden nasıl faydalandığını Bursa’nın 25 kazasına ait sicillerden naklettiği “vakıf faizleriyle yapılan yeni yeni tesisleri görülen hayır işleri” nden misaller getirmektedir (sf. 35). Araştırmacı faiz bahsinde teşekkül eden bu gibi örflerin doğuş sebeplerini izah için tarihçi hüviyetine sosyolog rolünü ekliyor : “Atlantik iktisat bölgesinden gelen cereyanların tesiriyle Türkiye’de paranın tedavül sür’atli ve hacmi bir hayli artmış ve nakit para ihtiyacı da o nisbette her sahada kendisini daha fazla hissettiren bir hal almıştır. Paranın para kazanabildiği şartlar içinde iş adamlarının faizle para aramaları kadar tabii bir şey olamaz” (sf. 36).

İslâmiyetin zuhurunda Kur’an’ın koyduğu kat’î faiz yasağı her halde sosyolojik illiyetten mahrum değildir. Sayısı sınırsız kadınla evlenmenin

cari olduğu Cahiliye devrine nihayet âdilâne davranma şartı ile dört zevce kaidesi gibi ribanın yasaklanması da devrinin büyük ve tesirli bir kodifikatörü sayılan Hz. Muhammed'i düşündürmüş, belki de istihlâke yönelen istikrazın zarureti karşısında kalmıştır. Bunun gibi paranın istihlâke yaraması karşısında Müslüman halklar bir çıkış kapısı aramış olmalıdır. Yukarıdaki mülâhazalar böyle bir izahın dikkat çekici bir denemesi sayılabilir.

Eğer şu ve bu şekilde faiz müessesesinin teessüsü bir "İçtimâî kevn" sayılırsa, tabiat ve cemiyet dilalektiklerindeki "Fesat" da bu kevn'i takip edecektir. Şüphesiz böyle bir "takip" i fatal saymak doğru olmaz. Uyanık bir sosyal hareketlilik, "kevn" in "fesat" olmasını önleyebilir. Fakat Prof. Âmer Lütfü Beyin Osmanlı İmparatorluğunun 1545-1659 arasındaki 115 yıllık dilimi üzerinde bahsi geçen mesele bakımından yaptığı araştırma XVII. asırla bir sosyal "fesad" ın "bütün dehşeti ile hüküm süren bir faizcilik" şeklinde belirlediğini "Muhallefât Listeleri" ve "Şer'yye Sicilleri" üzerinde sarfedilen arama ve taramaları ile gözlerimizin önüne sermektedir. Gerek "basit bir alış veriş meselesi" gibi telâkki edilen fertler arası faiz, gerek "şer'ileştirilmiş faiz" şeklinde açılan gedik, gittikçe genişlemiş, makul resmî faiz zhadleri fazlası ile aşılmış ve böylece araştırıcının ifadesi ile bir "müdhiş içtimâî âfet" meydana gelmiştir (sf. 37). Bu âfeti artıran hâdiseler en ziyade köylerde tahribatını yapmakta, "hassattan önce zirai mahsullerin satın alınması" diye aydınlatılan "Selem" bir taraftan, vergisini vermek için nakde sahip olma ihtiyacı öbür yandan köylüyü kasıp kavurmaktadır. Bugün sosyal davalar üzerinde duran bazı kişilerin bir düziye "Feodal, Feodalite, Feodalizm" diye vasıflandıraları büyük toprak sahipleri, anlaşıldığına göre, gerçekten ilmî mânada feodal bir sosyal yapı bakayası olmayıp iktisat tarihçisinin izah ettiği ve bize mahsus bir vetire icabıdır : "Sık sık tahsil edilen bu çeşit vergiler veya bu vergilerin tahsili bahanesi ile yapılan zulüm ve soygunculukla köylüyü iktisaden o kadar takatsız bir hale sokmakta idi ki, bu gibilerin ilk kıtlık senesinde faizcinin kucacağına düşmesi âdeta mukadder idi. Bu vaziyette kendisine çok ağır şartlarla kredi temin edecek kimse ise, elde ettiği enflasyon kârlarını ve vergicilik vurgunlarını emin bir gelir kaynağı olarak toprağa yatırmak isteyen bir yeni zengin olmakta, köylü ise topraklarını tefecilere kaptırmaktadır" (sf. 38).

Bir başka yerde şu bilgi veriliyor :

"Mürabahacılık yoluyla ellerinden tarlalar alınarak büyük çiftlikler kurulmaya başlanmış olması, Türkiye'nin an'anevi zirai mizanının bozulma-

sına ve bu yüzden topraklarını kaybedip tasfiye edilmeğe başlayan eski müstakil çiftçiler yerine zengin çiftlik sahibi mütegalibe bir Bey veya Ağa sınıfı ile bu sınıfın emrinde ırgatlarla topraksız köylüler kaim olmaya başlıyor. Ziraî bünyenin bu şekilde değişmekte olması, Devletin veya Devleti temsil eden tımar sahiplerinin gelirini kurutmakta olduğundan bu cereyanı önlemek için vakit vakit köklü ve şümulü tedbirler almaya teşebbüs edilmesine sebep oluyor” (sh. 49).

Ekseriya istihlâk maddeleri temini için kullanılan bu kredilerin iade edilmemeleri yüzünden doğan topraksız kalma ve sosyal sefalet, Devletin Bütçe ihtiyaçları için köylüye “Salgun” lar, yani vergi karşılığı nakdî tediye mecburiyeti yüklemesi ancak “%60 a kadar yükselen ağır faizlerle para tedavülü” temposunu şiddetlendirmektedir. Bu vaziyet karşısında siyâsî müessese nasıl bir davranış takınıyor? XVII. asır başlangıçlarından itibaren “Dergâh-ı Muallâ” dan “Kadı” lara gönderilen Fermanlara bundan böyle “Adalet Fermanları” denecek “Ribâkâr - Faiz yiyici” lerin “müebbed küreğe konulmaları” bile emrolunmaktadır. “Reaya ve Berâyâ” nın köyleri tahliye etmeleri “onların ihtiyarı” ile olmamaktadır : Zaleme (zalimler) nin zulüm ve taaddiyatından firar etmişlerdir. Anların çiftlikleri vesair emlâki tapuya verilmez, vebâlleri kendi boyunlarına. Anun gibi çiftlik sahipleri muhkem hapsolüp eşedd-i siyaset ile haklarından gelinmek üzere ahvalleri Dergâh-ı Muallâma arz olunmak emrim olmuştur”².

Buyruk’lar bir taraftan gönderile dursun, başlayan “fesat”, kendi meş’um seyrini takip edecektir. Sosyal tarihimizde bu seyrin tevkif veya tahtif edilmesi için yalnız büyük bir devlet adamımızın fikirce ve tatbikatça ön ayak olmak istediğini biliyoruz : *Mithat Paşa*. 1863 de ziraî sınıfı, 1868 de şehirli orta ve alt zümreleri tefecilerin “toprak edinme ihtirası” ile şehir tefecilerinin zulmünden kurtarma adımları ve neticeleri malumdur³. Keza Cumhuriyetimizin ferdasındaki a’şar vergisinin ilgası

2) Bk. sf. 58. Devletin daha doğrusu “Dergâh-ı Muallâ” nın zahirde ümit verici, fakat “fesad” ı durduramayan bu davranışı bir kaç tarihçimizin de üzerinde durdukları bir problemdir. Prof. Barkan, araştırmasında yeri geldikçe bunlara işaret etmektedir. Son zamanlarda Prof. Halil İnancık “Adaletname” de denen bu reaksiyon fermanları üzerinde bir deneme neşretmiş olup, onu da ayrıca tanıtacağız.

3) Bu noktalar hakkında “Kooperasyon Sosyolojisi” nin III. Kısmında etraflı bilgiler (sf. 209-269) ve zengin kaynaklar (sf. 549-551) vardır. Gerek “Adaletnameler”, gerek adı geçen 8.6.1933 tarihli ve 2279 sayılı kanunun mücip sebepler layihasında ileri sürülen mülâhazalarla dikkate şayan şekilde birleşmektedirler. Bugün dahi tefecilik aleyhinde matbuatta yapılan yayım, bazı sosyo-ekonomik şikâyet ve dâvaların mevcudiyetinde arzu edilmeyen tarihî süreklilik gösteriyor.

ve onuncu yıldıdaki “Ödüñç Para Verme Kanunu”, “Adaletnameler” ile başlayan mücadelenin ondokuz ve yirminci asırlarda da devam ettiğini göstermektedir.

Fakat XVIII. asırla beliren bu “ribahorlar” bu “zorba kişiler” ne günâ insanlardır? Hangi sosyal sınıf ve tabaka mensubudurlar? Ferdiyet veya zümre olarak tarihî türeme ve teşekkülleri ne tarzda olmuştur? gibi sorguları araştırma sahibi denemesinin 78 sahifelik izahî bölümünde karşıladığı gibi bilhassa V. ve VI. (sf. 47-56 ve 57-73) kısımlarındaki — ki bunları Türkiye’nin sosyal sınıflar tarihince sosyolojisi bakımından çok mühim olmalarına rağmen şimdilik bir tarafa bırakıyoruz — etraflı surette ele almış bulunuyor. Bir kelime ile profesör bu “kişiler” i “askerî sınıf” altında toplamakta, bunlara “ilmiye sınıfı” nı, yani kadı, müftü, imam, matip, şeyh... leri ve bazan da idarecileri de eklemektedir. Sosyal tarihimizde nevi şahsına mahsus bir içtimâî sınıf telakkisinin teorisi için olduğu kadar bir nevi prekapitalist devre Ziraati ve zanaatları için de bol malzeme ihtiva eden bu kısmı, bu bibliyografyamızda bir tarafa bırakıyoruz.

T.T.K. nın neşrettiği “Belgeler” Dergisinin III. nüshası 482 büyük sahifelik araştırmaya hasredilmiş bulunuyor. Bunun 78 sahifesi asıl etüde, geri kalan kısmı işlenmiş, düzenlenmiş malzemeye ayrılmıştır Fiati’nin yüksekliği ve galiba basım sayısı itibariyle pek mahdut ellerde bulunabilecek bir eser. Halbuki 78 sahifelik kısım, yalnız geçmiş asırları aksettirmiyor, bugünü de düne bağlamasını bilenlere rehberlik edecek bir değerdedir. Bu durumda acaba 78 sahife araştırmacının mensup olduğu Fakültece yahut sosyal yayım yapan bir teşebbüs veya müessesece ayrı bir kitap halinde alâkahların istifadesine arz edilemez mi? Zira günümüzün sosyal düşünceleri, bu 78 sahifenin muhtevi olduğu tarihî donnelerin ışığı altında daha iyi aydınlanmaktadır. Yalnız bu kısmını kolayca ele geçebilecek bir kaynak eser biçiminde iktisadî tarih ve sosyoloji literatürümüz arasında yer almalıdır. Gerçekten “Edirne Askerî Kassamına ait tereke defterleri : 1545 - 1659” araştırmasının XVI. asır sonlarından itibaren başladığını anlattığı meş’um fesat netiresi bugünkü Türkiye’nin dahi bir numaralı sosyo-ekonomik probleminin başlangıçlarını teşkil etmektedir. Geçmiş asırların yalnız arşivlerde yaşayan, ancak titiz ve gayretli çalışmalarla önümüze serilen tarihî vakıalar dünyası, 1970 Türkiye-sinde de şüphesiz başka biçimlere girerek yaşamaya devam ediyor. Bazı dikkatli kalemlerin gazete sahifelerinde köy röportajlarının naklettiği tasvirler, eski ferman, hüküm ve adaletnamelerdeki (Reâyâ ve berâyâ ile zaleme) münasebetlerinin devamı sayılacak kimse ve hatta müesseselerini

cumhuriyet Türkiyesinde âdeta uzadığını göstermektedir. Bu itibarla profesör Barkan arkadaşımızın aşikâr bir hüznün ve ızdırap psikolojisiyle naklettiği sosyal tarih vesikaları okuyucuyu ister istemez aktüaliteye sevk etmekte ve “tarih” i tamamlayacak sosyolojik monografilerin lüzumunu düşündürmektedir.

Ömer Lütfü Bey tarihçilerimiz arasında sosyal tarihçiliği, bunun içinde de mesaisini bir çok meslekdaşları gibi dağıtmadan belli meseleleri meşguliyet ve ihtisas konusu edinmiş, çalışmalarını garb âlemine de tamtmış bir ilim adamımızdır. Formasyon yönünden basit, malzemeci ve vakâcî tarihçilikten kendisini kurtarabilmiş, mahdut ilim âlimlerimizin başında yer alanlar arasındadır. Son araştırmasıyla bu tavsife elhak lâ-yık olduğunu bir defa daha isbat ediyor. Kendisini tebrik etmek benim için meslekî bir vazifedir.

CERRAHİ MAKALELER BİBLİYOGRAFYASI

Hazırlayan : Nimet Taşkıran

Eskiden bizde “Kütüpname”, daha sonraları “Kitabiyat”, son zamanlarda ise Milletlerarası tâbirle “Bibliyografya” denen, neşredilmiş bir eesr ve makaleyi ana çizgileriyle tanıtan bir takdim yazısı veya araştırması meşguliyetleri Türkiyemizde son yıllarda oldukça gelişmiş bulunuyor. Gerek umumî bibliyografya, gerek hususî meslekî, hatta bu mesleğin de yalnız bir dalı ile ilgili basit ve izahlı bibliyografya denemelerinin zengin misalleri karşısındayız. 1934 tarihli Derleme Kanununun tatbikatı bu konu ile ilgili bilgi mensuplarının işini geniş ölçüde kolaylaştırmış bulunmaktadır. İdaresi İstanbul’da bulunan Derleme Müdürlüğü kurulusundan bu yana mevzua kendini aşk ve şevk ile vakfetmiş iki fikir adamı idare etmiş ve etmekte bulunmuştur: *Selim Nüzhet Gerçek, Türker Acaroğlu*. Her ikisi, bilindiği gibi, bibliyografya bilgisinin hem kendisi ile, hem de propaganda ve tatbikatı ile, birbirlerini takip etmiş, iki şahsiyetin gayret ve fedakârlığı eski bir küçük medreseye sığınmış bir “Gazete, Dergi ve Kitap Derleme Müessesesi” doğurmuştur. Bu çok kıymetli müessese, lâ-yık olduğu binayı ele alacak resmî veya hususî himmet ve hamiyet sahiplerini de beklemektedir.

Müessesenin bugünkü müdürü sayın Acaroğlu bir müddet evvel önce gazetede ki sütununda bize belli bir tıp kolu için hazırlanmış 600 kadar sahifelik bir bibliyografik eseri tanıtmıştı¹. Arkasından İstanbul Radyosu ş u izahı verdi : “Bu sırada tıp alanında cerrahî ile ilgili çok önemli bir kitap yayımlanmıştır. Zeynep-Kâmil Ana ve Çocuk Sağlığını Koruma Derneği tarafından” “Sürelî Türk Tıp yayımlarında Cerrahî Makaleler Bibliyografya” adı ile çıkarılan bu eser, Operatör Dr. Nimet Taşkıran tarafından yazılmıştır. Türkiye’de cerrahî alanında ilk defâ olarak yurdumuzda yayınlanan tıp dergilerindeki cerrahî makaleleri bir araya toplayan eserde, 1849 tarihinden 1966 senesine kadar, sayısı 8000 e yaklaşan makaleler sunulmaktadır. Bu suretle, yazarın da önsözünde belirttiği gibi, cerrahî alanda araştırma yapmak isteyen genç kuşaklara ve araştırmacılara köklü bir kaynak verilmektedir. Eser ayrıca Türk cerrahının bugüne kadar sarfettiği gayretleri dile getiren bir belgedir. İçinde eski dergilerimizin bazı fotokopileri bulunan eser, lüks zarif bir kapak içinde okuyucuya sunulmaktadır. Önsözünde, yurdumuzda çıkan eski ve yeni tıp dergileri hakkında kronolojik tarihî bilgi verilmektedir. Kitabın hazırlanmasında elliye geçen yerli ve yabancı kitaphıktan ve sayısı iki yüze yaklaşan tıp dergilerinden faydalanılmış ve bunların taranması ile eser değerlendirilmiştir².

Eser bütünü ile bir hayır ve sosyal yardım derneğine teberrü edilmiş, bunun için Dernek reisi — ve şimdi İstanbul Belediye Başkanı — Doç. Dr. Fahri Atabey’in bir takdim ifadesiyle başlamış bulunuyor. Bu takdimde “sosyal faaliyetler kadar ilmi araştırma ve yayımlara da yer veren derneğimiz, XIX. yayımını bu kıymetli esere ayırmıştır... Cerrahî Makaleler Bibliyografyası kitabını Derneğimize bahşeden kıymetli meslekdaşım Opt. Dr. Nimet Taşkıran’a teşekkür eder, bu vesile ile Türk Tıp toplumuna mutluluklar dilerim” denmektedir.

Gövde kısmı bir ilim kolunun (Tıbbın) belli bir dalına (cerrahî) ye ait olan eserin 34 sahifelik “Önsöz” ü millî kültür tarihimizi ilgilendiren mühim meselelere bir ressam ustalığı ile dokunan, başlı başına kitapçık teşkil eden bir ilâvedir. Bu sahifelerde neşrettiğimiz kitabiyat’ta esasen

1) Türk Bibliyografi bilgisine daima bir aktüalite rengi veren, bu işi muvaffakiyetle başaran Türker Acaroğlu’nun tanıtma yazısı Cumhuriyet’in 9.5.1965 tarihli sayısında çıkmıştır.

2) Eserin fiatı yalnız 50 liradır. Edinmek isteyen doktorlar ve alâkalılar, bilhassa Memleket hastahanelerinin kitaplıklarını idare edenler (Üsküdar, Zeynep-Kâmil Hastahanesinde Ana ve Çocuk Sağlığını Koruma Derneği) ne başvurabilirler.

600 kadar sahifeyi geçen — ki bu sahifelerin ihtiva ettiği 7406 kaynakla bu kitabiyat sahibinin meslekî bir ilgisi yoktur — gövdesi, için değil, işte bu mukaddime için bir kaç nokta üzerinde durmak suretiyle denenecektir.

Değerli araştırmacı Dr. N. T. uzun yıllardanberi hazırladığı bibliyografik araştırma sırasında şu noktalara bir mukaddime içinde şöylece temas etmektedir :

1 — Türk gazetecilik tarihi biri *Gazete*, öteki *Dergi* olmak üzere iki istikamette incelenebilir. Gazeteciliğimiz resmî (1831) ve hususî (1806) iki başlangıç tarihine sahiptir. Dergiciliğimizin başlangıcı hakkında henüz bir Matbuat Tarihi Denemesi yapılmadığını zannediyoruz. Tanıtılmak istediğimiz eser, daha önceleri başka araştırmacıların da tanıttıkları gibi, bize 1849 tarihini ilk Tıp Dergisinin — ki dolayısıyla umumiyetle Dergiciliğimizin — çıkış ânı olarak gösteryor ve “Vekayi-i Tibbiye” nin ilk nüshasının ilk sahifesinin fotokopisini sunuyor.

Bu sahife kültürel bakımdan, *Gazete* ve mecmuacılıkta “*différenciation* - başkalaşma” denen ve sosyologlarca şehirleşmenin belirtisi sayılan mesleklerde değer hükümlerinin işaretleri olarak karşılanan hâdiseyi eski uslubla şu parçalarla çok güzel anlatıyor :

“...Bilâd-ı meskûne ve mâmûrenin cemi’ cihatında ulum ve maarifin müsavat üzere ilerlemesi havadisat-ı hazıra-i yevmiyeye al eddevam tahsil-i ittîlâ etmeğe men’nut olup bu dahi Dar’ül Fünûn ve Ademiya ve sair mekâtib-i mahsusadan verilen ahbar-ı muhtelif-i ilmiyeye ve hikemiyeyi ve âsâr-ı mütenevvia-ı fenniye ve sınaıyeyî gazete denilen evrak-ı matbua ile muvakkât olarak neşr ve îlânına vâbeste ve merbut olduğundan...”

Sath-ı arzın ekalim-i muhtelifesine dağılmış olan milyonlarca insanların tabâyi-i mütehalifesi iktizasınca kimisi sanayi ve marifete, kimisi şiir ve kitabete ve bazıları tahkik-i havadisat-ı ruz-merreye mecbur olduklarından herkes kendü mizac-ı mahsusesinin meyl ve râğbet eylediği cihete teveccüh eylemek mülabesesiyle evrak-ı matbua dahi fûnun-ı mütenevviadan ibaret olması icap etmiş ve ulum ve fûnunun günden güne ilerlemesi takribiyle küşufat-ı cedideyi peyderpey erbab-ı malumata ilham etmek üzere fûnun-ı mütenevvianın her birisine mahsus başka gazetelere yazılmaya şayan ihtarat-ı müteaddide bulunduğundan Pa-

3) Bayezit Belediye Kitaplığı, 75 numarada kayıtlı “Vekayi-i Tibbiye”, Müellifce alınan 1. sahifeden naklediyoruz.

ris ve Londra gibi mevaki-i mezkure ve mamurenin ekserisinde dürlü dürlü gazete evrakının neşri lazım gelmiş...

...Bir mahallin evrak-ı matbua-ı mahsusesini devam üzere okumak ol mahalle bayağı gitmiş kadar fâide görüldüğü gazete mütalâasıyle meşgul olanların indlerinde mâlûmdur⁴.

Bu pek dolgun ve manalı fıkra ve satırlar üzerinde durmıyarak Türk Basın Tarihi ve sosyolojisi ile meşgul olan ihtisas adamlarının dikkatine sunuyoruz.

2 — Araştırmacı 1849-1967 arasındaki 116 senenin cerrahî makalelerini nadil güçlkle gözden geçirdiğini anlatırken kültür tarihimizin mühim bir meselesine temas ediyor : "Entellektüel alanda milletimizin harcadığı gayretler zamanla kaybolmağa yüz tutmaktadır. Bunları kurtarmak için yapılan uğraşmalar gereği kadar değildir". Yerli ve yabancı 50 den fazla kütüphaneyi inceleyen eser sahibi, her biri kendi sahasında "kültür âbidesi" sayılan kaynakların tamamını gördüğüne kani değildir. Bunun belli ilim dalına ait bibliyografik eserle ilgilendiğimiz sıralarda bir kaç sayılı fikir adamımızın kitap hazinelerinin hazin kaderi ile karşılaşmıştır : Mükrimin Halil, Ramazanoğlu Niyazi, Reşit Saffet, Cemaleddin Server, Hamdullah Suphi'lerin hususi kitap varlıklarının mirasçıları elinde, yahut mirasçılar bulunmadığı takdirde Tereke Memurları yolu ile... ilh. (Buradaki ...ilh. leri her okuyucu tasarhyabilir). Halbuki bir fikir ve kültür adamının bu neviden metrukatı bir âmme malı sayılmalı, hemen uygun resmî teşekkül kitaplıklarına Devlet eliyle mal edilmeli, bu hususta mülkiyet ve hürriyet mefhumlarına dayanan safsataya yolu kapamalıdır.

Müellif, işte bu nokta etrafında bir kültürel cerrahî ameliyeye giriyor. Bu tarihi ânda divit ve karnış kalem ve rikdân ile kitap yazanların sokağı olan sahaflar sonraları bu nevi kitapların ve nadir basma ve dergilerin satıldığı, sonra da "bu kitapların okka ile satıldığı yer" olmuştur. Sahafların yeniden organize edilmesi ve tükenmeye yüz tutan bilimle saygı ile bağlı insanların yeniden filizlendirilmesi çok istenmeğe değer. Bu suretle gayesi bakımından kudsî olan bu müessese entellektüel emekleri hor görmenin bir pazar yeri olmasından kurtarılmış olur⁵.

4) Bk. Prof. Bedii Şehsüvaroğlu : Basın Tarihimizde Sıhhi Mevkuteler, 1962. "T.H. ve İ.A.D." neşriyatı.

5) Bk. Mukaddime, sh. XIII.

3 — Acaba devlet kitaplıklarında bulunan değerli mecmualar ne âlemde? Bir Türk müessesesinde “fazla yer işgal ediyor diye bu nevi der-gileri bir idarecinin yakması” hikâyesi, bir meslek adamı için gerçekten “canhıraş”! Bir zamanlar Mekteb-i Tıbbiye, Süleymaniye'deki Tiryaki Çarşısı yanında Dâr-ül Hadis'de bulunurken yalnız dergi gibileri de-ğil, bütün “Kütüb-i mevcude” si “münkariz” olmuş! Ya ailelerdeki kitap lâkaydisi? Dikkatli müellif eski meslekdaşlarının ailelerine başvuruyor, fakat “aile içinde meslek an'anesini devam ettirecek olanların bulun-maması, üstelik “Genç kuşakların eskiye karşı allerjik kayıtsızlığı” yü-zünden aile âzaları araştırmacıya bön bön bakıyor! Sayın doktorun bu dü-şündürücü takibi, her halde.

116 senenin mahsulü olan 7406 yazının sahipleri, neşir yerleri, tarih-leri... ile sadece “Tesbit” inin ne büyük, hatta araştırmacının sıhhatine bile mal olan bir gayret neticesi olması, başlı başına bir takdir konusudur. Bu gayret âbidesi karşısında 7406 makalenin 2138 sahibini analitik bir tetkike tabi tutmak ve Türk cerrahisini ilmi yönden bir kıymet hük-mü ile tamamlamak ve... yarına ait plânlar ve öğütlerden örülü bir fi-kir demeti hazırlamak! Dr. N.T. bu ciheti de düşünmekte, fakat bunu “yeni kuşak meslekdaşlar” a bırakmakta, hatta 4706 makale ile kalma-yıp “millî ve beynelmilel kongrelere verilmiş raporları, Hastahane teb-liğleri...” gibi başka çeşit kaynaklara da başvurulmasını arzulamaktadır.

4 — İmparatorluğumuz dahilinde kaç kütüphane mevcuttu? Mu-kaddime, tıbbî dergileri araştıran Dr. Nimet Bey yalnız iki şehre — ki, bunların 35 i İstanbul'da, 28 i Bursa'dadır — ait olmak üzere 63 raka-mını veriyor⁶. Şüphesiz koca İmparatorluktaki resmî kitap hazineleri çok daha kabarık rakamlar verecektir. Hele hususî ellerdeki yazmalar! Bu varlıklar Avrupa ve çok sonraları Amerika ile Türkiye arasında başlayan kaçak veya satın alma yollarıyla yurt dışına taşınan yazma ve basmalar konusu zahmet ve gayretle dolu bir araştırma işi olsa gerektir.

5 — 1928 den sonraki devrede kültürümüze karşı başlayan ve yeni bir sosyoloji terimi nümunesi olan “yabancılaşma” dan dolayı olsa ge-rekl Böylece bir sosyal değişimin neticeleri millî kültür varlığının ya “okka ile satma”, yahut “sefaretler kanalı ile serbestçe ve açıkça nak-

6) İstanbul'a ait rakam XVIII. asırla alâkah olup bir ermenice eser-deki kayda dayanıyor. (P. G. İnciciyan : Onsekizinci asırda İstanbul, 1956, Ermeniceden tercüme eden : H. D. Andreasyon, sf. 1-25). İkinci rakam Nazım Yücel'in XIX. asır Bursa'sına ait olan “Tarihte Bursa” eserinden alınmıştır.

ledilme" neticesini doğuruyor. Bu ikinci şık, geçirdiğimiz ve hâlâ da geçirmekte olduğumuz "kültür sersemliği" nden dolayı daha mı hayırlı acaba? Zira hiç değilse bir gün Paris, Londra, Upsala, Berlin... ilh. Devlet kitaplıklarının şarkiyat bölümlerinde bunlara rastlarsınız. Geçen sene vefat eden Alman Türkoloğu F. Babinger'in neşrettiği *İstanbul Fethi Destanı* ancak bu suretle muhafaza edilmemiş midir?

6 — Bu mukaddime Tıp Dergileri ve basınları vesilesiyle Osmanlı İmparatorluğunun "Millet-i Hâkime" si olan Türklerden iki asır kadar önce Museviler 1493 de, Ermeniler 1567 de, Rumlar 1627 de matbaa sahibi olduklarına işaret ediyor ve gerisini düşünmeyi okuyucuya bırakıyor. Ne hazin şey! Matbaa işini "kapanmış içtihat kapısı" na bağlamanın mes'ulü kim? Gayri islâmî bir yanlış din telakkisi! Bu yanlış anlama bir başka yönden 1968 de de başka konularda devam ettiğine göre "Garb-lılaştırma" nın, daha doğrusu "adam olma" nın "Neresindeyiz?" diye sormak yerinde olsa gerek!

Bu bibliyografik araştırmanın bibliyografya dünyasında — tanınmış bibliyografımız Acaroğlu ve Radyo ilgilileri müstesna — ne gibi akisler bıraktığını bilmiyoruz. Lâkin her halde meslekî dergilerde daha başka işaretler bulunmalı. Araştırmacının başka tıp dallarında takip edicileri ortaya çıkabilir. Yalnız genç bir Dr.'un böyle bir araştırması ile karşılaştık. Nihayet 7406 yazıya işaret eden eser, başka ilim dallarında takdire değer "taklid" lere de meydan vermelidir kanaatindeyiz. Kendi sahamda kalmak üzere işaret edeyim ki, hemen hemen tıp literatürünün başlangıcına müvazi olan iktisadiyat ve içtimaiyatta makaleler bibliyografisi, dört gözle araştırmacısını beklemektedir. Yazıların yalnızca "tesbit" i amelîyesinde Dr. N.T. nin ikincisini sosyal ilimlerde bir sosyal bilimler doktorunun "eyyûbâne" sabrına ihtiyaç vardır.

7) Kıvâmî'nin bu fetihnamesi, bereket versin, Maarif Vekâletince son yıllarda bastırılmış bulunuyor. Yazmanın başından geçen macerayı, geçen sene vefat eden değerli Türkolog Prof. Babinger, esere yazdığı mukaddimedede etraflıca anlatır.

8) Dr. N. T. genç meslekdaşı Dr. A. Kazancıgil, Jinekoloji sahasında benzer bir bibliyografi sahibi olduğuna işaret ediyor. Her halde Türk umumî tıp bibliyografisi bu gibi kısmî çalışmalar üzerinde yapılacak felsefî bir sentezin, Türk Tıbbı hakkında bir değer hükmü verme denemesinin o zaman imkân dahiline gireceği düşünülebilir.

9) Ankaar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyoloji asistanı Mahmut Tezcan'ın bugünlerde neşrettiği 560 sayifelik bir derleme 1928-1968 arasındaki Sosyoloji Literatürünü, başlıkları ile tanıtıyor. Yeni harf değişikliğine kadarki literatürü, eski harfli neşriyatı takip edebilecek bir başka sosyoloji Asistanı veya Doçentinden bekleriz.

Önsöz'e ait olan bu tanıtma yazısı ile eseri takdim ederken eser'in gövdesine karşı bir ilgiyi belirttiğimiz sanılmıyın. Aksine gerçek ilmî faaliyetin âletlerinden biri olan bibliyografyanın orijinal bir numunesini veren Dr. N.T. ilim yapma aşkının müstesna mahsulünü veriyor. İlk Tıp dergisinin neşredildiği 1849 dan 1967 başına kadar olan 116 sene boyunca 2138 muharririn kaleme aldığı 7406 Tıbbî-Cerrahî makaleyi başlıkları ile bir araya toplayabilmek ne demektir? Ancak bir mesleğe "gönül veren" in sabrını temsil eden eser, çığır açıcı olduğu kadar — bir şekil değişikliği, yani harf ve dil güçlükleri yüzünden — müellifin genç meslekdaşları, umumiyetle bibliyografya bilgisi mensupları için de büyük bir kazançtır. Kitabın her okuyucusu, bu bakımdan, değerli araştırmacının şu beyanını benimseyecektir : "Bu kitap genç kuşaklara, genç araştırmacılara ve Türkiye'de entellektüel faaliyetlere değer verenlere, 43 senelik bir emek sahibinin ve mesleğine her bakımdan tutkun bir insanın armağanıdır". Armağanın hazırlayıcısını Tıp Bibliyografyasını sosyal yönde verdiği değerden dolayı bilhassa tebrik etmek bir vazifedir.

CONNAISSANCE DES TURCS ET DE LA TURQUIE, 1967

Yazan **Enver Esenkova** "Hommes et Migrations" Külliyyatından,
"Esna 6 Rue Barye, Paris 17, Sf. 1 - 144

Türkiye ve Türk'ü önce Türkiyede ve Türk'e, sonra da yabancıya tanıtmak! İşte dünyamızın bugününde Türk münevverine, bilhassa yabancı büyük dillerden birine vakıf aydınlara düşen iki vazife. Bunun için önce tanıtılmak istenen nesneyi —yani Türkiyeyi— tanımak gerek. Çok kolay olduğu, hatta tanındığı sanılan bu tanıma işi, basit gazetecilik dışında çok kolay bir şey değildir. Tanıma yolu, sadece müşahede yolu da değildir. Sosyal varlıklar insanlar dışında temelli idraklara muhtacdırlar. Ancak bu surettedir ki söylenecek ve yazılacak şeyler, söyliyener dışında objektif bir değer taşıyabileceklerdir.

Bu satırları niçin yazıyoruz? Şunun için ki güzel bir tesadüf bana Fransızca bir eseri okumak fırsatını verdi. Memleket meselelerini tanıyan

bir sosyal bilgiler mensubunun tanınan şeyi yabancılara tanıtmaya ve sevindirme heyecanı ile örülü, basılışı güzel, resimlenmesi cazib bir kitap.

Kitabı yazanı da hemen tanıtalım: İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Profesörlerinden Enver Esenkova.

Eserin Fası, Bölüm ve Kısım... gibi klasikleşmiş bölmeleri yok. 140 şu kadar sayfeden ibaret bu küçük kitabın hacmi orta. Kitapta 24 bahse sahife başlarında iri puntularla işaret edilmiş. Son 10 sahife ile baştaki birkaç sahife, eseri neşreden organizasyon mensuplarınca yazılmış. Bunlardan biri "Türk işçisinin Fransa'ya daveti" meselesi üzerinde durmaktadır.

— I —

Fransadaki binbir çeşit *Editör* kuruluşlarından biri de "Cahiers Nord Africains-Kuzey Afrika Defterleri" ismini taşıyor. Osmanlı İmparatorluğunun çözülmeye başladığı devirlerde Şimal Afrikasına göz dikem Emperyalist Fransa ile, başka başka alaka ve bağlarla İmparatorluğumuza bağlı Müslüman Kuzey Afrika arasındaki münasebetler malûm. Birinci Dünya Harbinden sonra Fransaya Fash, Cezayirli ve Tunuslu işçi akını da bilinmekte. İşte yukarıda zikrettiğimiz "Defterler" bu Müslüman göçmenlerle ilgili yayım yapıyor. Fakat Müessesese, bir müddetten beri konusunu değiştirmiş, daha doğrusu — şüphesiz Fransız müstemlekeciliğinin bu çevrede son bulmasından olacak— genişletmiş, Fransaya yönelen başka göç memleketlerini ele alıyor. Mağribî'lerle alakalı yayım şimdiye kadar 100 kitap (Defter) halinde çıkmış Lakin 101 den itibaren bu neşriyat (Homms et Migrations) adını taşıyor. Bu yeni ad altında üç kitap neşredilmiş. Üçüncüsünü bizim bu sahilelerde tanıtmak istediğimiz "Türkler ve Türkiye hakkında Bilgiler" dir.

Önce Müessesese mensuplarından Jacques Gkys bir (Önsöz) yazıyor. Ona göre Türkiye'de "gittikçe artacak işsizliği masetme imkânsızlığı" beliriyor. Bugün Avrupa'da 200,000 e yakın Türk işçisi var. Çok küçük bir mikdar işçi de Fransa'da: 5500. Bu işçilerin buldukları sanayi müesseselerini ziyaret eden *J. Ghys* Türkiye'yi ve Türkleri Fransızlara tanıttacak kitap ve yazının hemen hemen hiç bulunmadığını söyledikten sonra Türk fikir adamı E. Esenkova'yı Fransız Okuyucularına takdim içir sözü Robert Martran'a veriyor: "Türkler kadar az tanınan bir halk dünyada pek azdır. Kültürel ve dinî ananelerimiz, Türk'ü, Hıristiyanlık ve Garp düşmanı, asırlar boyunca Avrupayı boyundurukları altında bulun-

duran harpci, barbar müslüman olarak tanıttı... Bu esas üzerinde sahte bir literatür, son zamanlarda Ermeni ve Rumlara karşı gösterilen şiddet hareketlerine de dayanmak suretile aldı, yürüdü. Buna karşı Loti ve *Farrère*'ler, karşı çıktılar ve Osmanlı-Türk dünyasını görüldüğünden fazla romantik tarafları ile tanıttılar. Türk, fena tanınmadan çok, hiç tanınmadı denebilir... Türk'ün ve Türkiyenin portresini çizmesini bilen Enver Esenkova bu eserinde onun hakikî manzarasını da göstermektedir. Okuyucular, Türkiye hakkında taşıdıkları ve realiteye uymayan hükümlerini düzeltecekler, Garp medeniyetinden başka medeniyetlerin de bulunduğunu düşünecekler, Türk'ün yalnız Fatih bir millet olmadığını, uzun zamanlar Avrupayı korkutmadığını bilhassa Mustafa Kemal'in idaresi altında kendi ananelerini feda etmeksizin modern Devlet olmağa yöneldiğini göreceklerdir..."

Eserin 24 bahsi, kültürel ve içtimâî konuların erbabını hayranlığa sevkedecek şekilde, bu konuları sanatkârca bir üslûp içinde okuyucusuna tebliğ ediyor:

1 — Türkiye coğrafyası ve tarihçesi; 2 — Nüfusun hızlı artışı; 3 — Türkiyede dinler, diller ve ekaliyetler; 4 — Türk antropolojisinin bazı unsurları; 5 — Türk tipi ve karakteri; 6 — Dünkü ve bugünkü Türkiye; 7 — Türk dili; 8 — Türk köyü ve aile; 9 — Türk halk dans ve Türküleri...; 10 — Kadınlık; 11 — Türk muthağı; 12 — Türklerde din; 13 — Ölüm ve cenaze âdetleri; 14 — Halk tababeti; 15 — Tıbbın gelişmesi; 16 — Efsanevî kuşlar; 17 — Sünnet merasimi; 18 — Şahıs adları ve soy adları; 19 — Türk maarifinde dinî öğretim; 20 — Okuryazarlık; 21 — Millî Gelirin iktisadî yapısı; 22 — Çalışma hayatı ve şehirleşme; 23 — Anayasa, idare ve politika; 24 — Yurt dışına Türk işçi göçü.

Bu program ve muftevası karşısında nefis bir basımla neşredilmiş eserin son sayfasını çeviren her okuyucu, mesleği ve temayülü ile ilgili bahse tekrar dönecek, şahsi tenkit ve muhakeme mekanizmasını kullanacaktır. Zira eser, bahislerinin kısılgına rağmen, "fikir-i takîm aşılacak bir metodolojiye dayanıyor. Öyleüi her bahis, derinliğine bir tez ve araştırma programı mahiyetindedir ve her bahsin elverişli bir bibliyografisi eser sonundaki (Sf. 140) ndan başka olarak görülmektedir. Esasen müellif temas ettiği meselelere ötedenberi aşınadır ve bazılarının kaynakları arasında kendi şahsî eserlerine de rastlanıyor (Meselâ Sf. 24, 25, 48, 49, 52...). Bir misâl olarak benim senelerce evvel alakadar olup etrafında neşriyat yaptığım "Soyadları meselesi"ne ayrılan bahis bu işin 25. yıldönümünde bizi aydınlatmakta, yeni araştırmalar için âdetâ rehberlik yapmaktadır. (Sf. 96). Keza Türk folkloru bölümü de ilgilileri harekete

davet eder mahiyettedir (Sf. 61-82) Hülâsa 24 bahsin her biri, değerli fikir adamımız Enver Beyi takip edecek ve etmesi de gereken araştırmacıların hayalini yaratıyor...

Bu eser yabancılar için onların anlayacağı dil ile yazılmış. Bununla beraber Türk okuyucuları, bilhassa yaşlı nesillerin yanlış terbiye siyasetleri, yahut siyasetsizlikleri tesirile sahibsiz yetişmiş yeni nesilleri de Garp dili ile aydınlatıyor. Bu arada Liselerimizin, Muallim mekteplerinin, hatta yüksek öğretimde bir kültür komedisi biçimini almış olan "Yabancı dil" elinde perişan olan talebe kitlelerinin Fransızca ile alâkalı olanları için pek faydalı bir metin vazifesi görebilir. Bu takdirde "Bir taşla iki kuş! vurulur.";

1 — Yüksek öğretimi bitirenlerin, hatta Tarih bölümlerini ikmal edenlerin sahip olmadıkları (Umumî Türk Tarihi şuuru), (Türklük dünyası ve meseleleri) etrafında bir ressam fırçası meharetile verilen kısa bilgileri edinmek;

2 — Bir asra yakın bir zamandan beri "Konjügeson" lar, "j'ai", "Tu as" larla soysuzlaştırılan Fransızca öğretimi için faydalı metinler üzerinde idmanlar yapmak.

Eserin sonunda selâhiyetli bir Fransızın yazdığı, ve müellifin temas ettiği (Sf. 127) yurtdışına iş göçü gönderme ile ilgili etüt ayrı bir değer taşımaktadır. 200,000 e yakın Türk işçisi bazı Avrupa memleketlerinde. Fransa'da ise yalnız 5500 kadar Türk işçisi var. *M. Robert Derlem*, yakınlarda Fransa'ya da Türk işçi akını tahmininde bulunuyor. (Sf. 130-140)... Fakültelerimizin içtimâî politika, sosyoloji, göç sosyolojisi gibi derslerle alâkalı kürsü ve Enstitüleri, hem Sayın E.E. nin, hem de R.D. in işaret ettikleri noktaları ele almalıdırlar. Çalışma Bakanlığı Araştırma Dairesi, İş ve İşçi Bulma Kurumu, Türk-İş ... gibi resmî ve meslekî organlarının dikkatini aşağıdaki bazı yerleri kısaltılmış tercemeye çekmekle kalalım...

— II —

FRANSIZ DEMOGRAFYASINA AİT BİR DÜŞÜNÇENİN ZARURİ BİR UNSURU OLMA BAKIMINDAN TÜRKİYE

Ortak Pazar memleketlerine nisbetle nüfus bakımından çok eksiği bulunan Fransa, şimdi yabancı işçi celbi ile meşgul olabilir. Öteki Ortak Pazar memleketleri dahi, nüfuslarının elverişliliğine rağmen yabancı işçi ihtiyacını karşılamaya devam ediyorlar.

Fransa, yabancı işçi kaynağı olarak Almanyayı, Hollandayı ve Şimal Avrupa memleketlerini düşünemeyeceğimiz aşikârdır. Zira bu memleketlerin yaşayış seviyesi bizimkine yakın. Gerçi bazı çiftçi, aydın, artist zümreler memleketimizin ziraat ve kültür değerlerinden faydalanmak için yurdumuza gelebilir ve alâka görürler. Fakat bizim için asıl işçi kaynağı Doğu Avrupa memleketleri olmalıdır.

Aceba Doğu Avrupa'yı gerçekten düşünebilir miyiz? Demirperde ötesinde bulunan bu memleketlerin çoğunda 1950 den beri görülen nüfus azalması bunların bazılarında yön değiştirmiştir. Meselâ 1963 den beri Polonya'da doğum çokluğu ve ölüm azlığı dolayısıyla genç Polonyalıların iş ve çalışma pazarlarına akın ettiklerine şahidiz. Michel Tatu 25.7. 1965 de "Le Monde" da şöyle diyordu: "1965-1970 arasında, 3,200,000 Polonyalı 18 yaşına basacak. Bu artış 1950-1955 arasındaki artışın yarısından fazlasına tekabül etmektedir."

Fransız idarecileri ve müteşebbisleri, 1920-30 arasında sanayi ve madencilik sahasında bulunan Polonyalı işçilerin istihsalin artışına yaptıkları yardımı hatırlarlar. Bugün böyle bir akının olması siyâsî engellerden dolayı imkânsız. Fakat Leh rejiminin ağır bir liberasyona gidişi.

Fransa ile Polonya arasında karşılıklı dostluk, Fransa'nın meseleye cüz'î bir ilgi göstermesi ile engellerin bertaraf olmasını temin edecektir.

Memleketimize işçi gönderebilmek hususunda Fransaya pek uzak olmıyan üç Latin (İtalya, İspanya, Portekiz) bir İslav (Yugoslavya) bir de Kuzey Afrika ve Türkiye karşındayız. Beşinci Fransa Plânı 1964 raporunda Plân devamınca bu memleketlerden aşağıda gösterilen rakamlardaki işgücü idhali tahminlerinde bulunuyor:

15,000	İtalya
60,000	İspanya
25,000	Portekiz
20,000	Fas
45,000	Yugoslavya, Tunus
15,000	Türkiye, Yunan
180,000	

Umumî rakamın % 56 sını teşkil eden ve ilk üç Latin memleketle ilgili olan tahminin 1965-67 senelerine ait olup gerçekleşmesi umulmaktadır.

Raporun diğer tahminlerini meselâ Fas'la Cezairi ele alalım. İleri sürülen 70,000 kadar işçi tahmini tahakkuk etmiştir. 1965 i takip eden seneler Fransa'daki Mağrib'li işçileri daha da artıracak, işçi ailelerinin de beraberce, yahut sonradan gelmeleri halinde bu sayı daha da kabarcaktır. Eğer muvakkat işçi ve aileleri ile kalsak mesele yok. Fakat bunların topraklarımızda gayri mütecanis unsurların yerleşmeleri gibi ihtimallerin önüne geçilemeyecektir. Yabancı işçiyi kabul eden memleket halkı içinde bunları ileride daimî ihtilafların çıkmasını önlenmesi istenirse, eritilmelidirler. O halde bu işçileri kabul sırasında, zarurî olan temsilcileri işi ile de meşgul olmalıdır. Kuzey Afrika işçilerinin 1965 başında aileleri ile birlikte 700,000 e çıktığını kaydetmeliyiz Yugoslavyalı işçilerin gelmesi hususu 20.1.1965 Belgrad anlaşması ile tesbit edilmiş bulunmaktadır.

Kuzey Afrika memleketleri gibi Müslüman olan Türkiyenin bir Müslüman memleketi olduğu malûmdur. Bununla beraber İslâmiyet bu memlekette bir varlık tarzı olmaktan ziyade bir din mahiyetindedir. Türk, Müslüman olmadan önce milliyetçidir. Kemalist İnkılâp laik, modernist ve millî yönü ile bu seciyeyi daha da kuvvetlendirmiştir.

1962 de başlıyan Türk işçi ihracı tecrübesi henüz ders alınacak bir safha geçirmemiştir. Fakat başka çeşit faktörler, böyle bir tecrübenin neticelerini beklemeden Türkiye'den işçi daveti lehine olan bazı delilleri göstermeğe yarıyacaktır.

Bu hususta siyasî sahaya girmeden temamlile demografik mahiyette olan başlıca sebepler üzerinde duralım.

1 — Türk karakteri, Fransız iş adamlarının takdir edeceği, Fransız halkının sempatisini kazanacak itaat, doğruluk, kanaatkârlık, söz ve hareket dürüstlüğü gibi vasıflara sahiptir.

2 — Türk'ün fiziği ve fizyonomisi Fransızınkine yakın çizgiler göstermektedir.

3 — Hızlı bir nüfus artışı gösteren Türkiye birçok seneler boyunca Batı'nın, bilhassa Fransa'nın işgücü ihtiyacını tatmin edecek bir nüfus kaynağı teşkil etmektedir.

Türk nüfusunun yaş gruplarına ve cinsiyete göre dağılımı hususunda 1965 sayımı neticeleri henüz ilân edilmediği için 1960 istatistiklerine dayanacağız.

Yağ Grubu	Erkek	Kadın	Yekûn	%
0—19	7,188	6,544	13,732	49,5
20—64	6,556	6,435	12,994	47
65 ve yukarısı	388	591	979	3,5
	14,135	13,570	27,705	100

Bu tablo 20-64 gurubundaki erkek sayısının fazlalığını gösteriyor. Bunun sebeplerinden birisi köylerde doğum esnasında hayatını kaybeden kadın sayısının çokluğudur. Cinsler arasındaki bu müsavatsızlık, iki büyük şehirde, İstanbul ve Ankara'da, daha çok göze batıyor. Köyden şehre akın başlıca sebebi teşkil ediyor. Meselâ Ankara'da 15-34 yaş arasında 183,994 erkeğe karşılık yalnız 102,879 kadın. Şu halde 9 erkeğe karşı 5 kan. İstanbulda 347,677 erkeğe mukabil 229,109 kadın. Şu halde 3 erkeğe karşı 2 kadın. Diğer şehirlerde bu fark daha az. Aynı tablo 20 den aşağı yaşlardaki gençlerin, nüfusun % 49,5 nu teşkil ettiğini gösteriyor. Bu yüksek yüzde aile plânlamasının Türkiyede 1960 a kadar pek az gözönüne alındığını düşündürmektedir.

Türkiye nüfusunun coğrafi dağılışı homojen görünmüyor. 1960 sayımına göre Trakya Km. başına 95, Anadolu ise 34 kesafet gösteriyor. Bu 34 rakamı, Anadoludaki müsavatsızlığı gizlemektedir. Ege sahili, Boğazlar, Karadeniz sahilleri Km. başına 40-60 arasında kesafet gösterirken Güney Anadolu —İskenderun ve civarı müstesna— ve Doğu'da bu rakam 30 dan 20 ye kadar iniyor. Eğer Fransa, Türkiyeden idhal edeceği işgücünün seçimi için birer tıbbî ve meslekî muayene merkezi kurulacak Vilâyetler üzerinde duracak olursa, bunun için aşağıdaki şehirleri ve nüfusları zikredebiliriz:

İstanbul (1,466,535) — Ankara (650,967) — İzmir (360,829) — Adana (231,548) — Bursa (153,096) — Eskişehir (153,090) — Gaziantep (124,097) — Konya (119,841) — Kayseri (102,596) — Sivas (93,368) — Erzurum (90,000) — Samsun (87,688).

Bu Şehirler arasında dördü, düşünülecek seçim Merkezleri için elverişlidir: İstanbul, Ankara, Samsun, İzmir.

Türkiye'nin sanayileşme temposu ne kadar hızlı, her iki bloktan aldığı yardım ne kadar çok olursa olsun, yurt dışına işçi ihracı kaygısı ortadan kalkmayacaktır. Meğerki hayat seviyesi düşüklüğüne ve ekonomik durgunluğa razı olunsun. Halbuki işçi ihracı memleketteki işsizliği azaltacak, Türk işçisi dışarıda meslekî terbiye görecektir, yeni fikirler çevresine girecek, yurduna döviz sokacak, dönüştürme memleketine faydalı bir unsur olacaktır.

Türk işgücü birkaç seneden beri Hollanda, İsviçre ve Belçika ile Almanya'da göç kabul eden memleketlerin ekonomisi içindedir. En yüksek sayısı — ki 200,000 kadardır Almanya çekmiştir. Fransa, 1965 de Ankara ile bir anlaşma yapmış, olup yıllık olan anlaşma her yıl sonunda yenilenecekti. Buna göre “Mühaceret Millî Bürosu — Office National d'Innigration” Türkiyede tıbbî ve meslekî yönlerden muayene yolu ile işçi seçecekti. Fakat anlaşma şimdiye kadar neticesiz kalmıştır. Halbuki Türkiye'den işçi idhali zarureti gittikçe artıyor : “Her yıl 20,000 ile 60,000 arasında kuvvetli ve düzenli bir işçi göçünü tanzim zamanı gelmiştir.” Almanya Türk işçisini takip ediyor. İngiltere Siyahîlerin göçünü, hatta İrlanda ve İtalya göçünü sınırlandıрмаğı düşünmektedir. Bu vaziyette Türkiye'ye yönelmesi akla gelebilir. Avustralya, Güney Afrika ve hatta Amerika Türk işçisine yönelebilir. Nitekim Avustralya Türkiye'ye başvuruyor. Güney Afrika malûm sebeplerden dolayı Akdeniz memleketlerini düşünmektedir.

Hâdisenin sebebi malûm. Avustralya ve Güney Afrika Beyaz'ların azalmasından endişelidir. Her iki memlekette Asyalı ve Afrikalılar, Siyah-Beyaz müvazenesini bozabilir. Öteyandan memleket içindekilere ilâve olarak civar memleketlerden de göç vaki oluyor. Tehlike çanı işidilebilir. Bundan ötürü her iki memleket göçmen verecek Avrupa memleketlerine bakıyor. Kuzey Avrupa göçmen verecek durumda olmadığına göre Güney Avrupa ümidi var. Önümüzdeki yıllar esnasında bu iki memleket durumu ciddiyetle gözönüne alacaklardır. Öteyandan A.B.D., milliyetlere kota tayini işinde tadilat yapmakta, Akdeniz halklarına başvurmağı düşünmektedir.

Bu arada Fransa'nın dinamik bir davranışa ihtiyacı vardır. Devamlı bir göç için, göçü kabul eden memleketin göç veren memleket işçisine telkin etmesi gerek. Bu şekilde bir faaliyeti gözönüne almak zamanı gelmiştir.. Vakit geçirirsek Türkleri kaybetmiş olabiliriz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Türk bize en yakın Akdeniz halkı. Nüfusları artıyor. Bu arada sanayileşme temposu, Türkiye'yi yakın bir gelecekte Akdeniz havzasının ve Orta - Doğunun en kuvvetli bir memleketi yapacaktır. Bilhassa üç büyük şehri — İstanbul, Ankara ve İzmir — lisan ve kültürümüze köprülük yapıyor. XVI. asırdan beri devam eden münasebetlerimiz Türkçeye 8,000 kadar Fransızca kelime sokmuştur. Teknik sahada yeni kelime istikrazları hala devam etmektedir.

Bizim için, işgücü ihtiyacımız için ehemmiyet kazanan Türkiye ile göçmen kabulüne doğru adımlar atmamıza iç vaziyetimiz ne nisbette

kolaylaştırıyor? Her şeyden önce O. N. İ. (Göçmen Bürosu) sağlam bir nüfus siyasetine sahip olmalıdır. Sonra elden çıkarılan Afrika müstemlikelerinden gelmiş kitlelere, şimdi müstakil Kuzey Afrika memleketlerinden bir düziye kontrolsüz göçmenler geliyor. Hiç bir nizam yok. Fransız işvereni bu kontrolsüz Afrikalı göçmenler dururken Türkleri ne diye düşünsün? O halde Fransa, Türkiye'ye yönelmeden önce kendi içindeki anarşik göçmen kabulü işini bir düzene sokmalıdır.

Bir Fakültenin Sosyoloji ve Sosyal ilimlerde Metodoloji kürsüsü ile alakalı bir öğreticisi sıfatı ile şekil ve basım kadar muhteva ve *spritiüalite bakımlarından* da ilgi ve sevgi ile faydalandığım ve meslektaşlarımın da faydalanacağına emin olduğum eserin müellifini can-ü gönülden tebrik eder, Türkiyeden işgücü idhali hususundaki isabetli fikirlerin sahibi olan Türk dostu Fransız muharririne de takdirlerimizi bildiririz.

EXPOSÉ SUR LES ACTIVITÉS DE LA DIVISION D'INTEGRATION DU CONSEIL OECUMÉNIQUE EN GRÈCE, A. ADOSSIDES 1968

(Rapor sahibi, "bu göçmen Meclis"inin müdürlerinden olup raporunu 1961 Ekim de Atınada toplanan AER Kongresine vermiştir.)

Geçen sene İstanbul'da toplanan Milletlerarası Göçmen Etütleri Derneği (AER) Kongresi üyelerinden olup Yunanistan'ı temsil eden A. Adossides, memleketindeki göçmen iskanî meselesi hakkına bu raporu hazırlamıştır.

Rapor II. Dünya Savaşından bugüne kadar uzayan devre esnasındaki göçler, kaynak ve miktarları ile şu şekilde sıralamaktadır:

Terkettiği Memleket	Sayı
Şimalî Epir	5.000
Rusya	5.000
Romanya	6.000
Çin	200
Yuğoslavya-Bulgaristan	1.500
Yuğoslavya - Bulgaristan gelen Bulgar Arnavut mültecileri	4.000
	21.700

İkinci Dünya Harbi sonundan bugüne kadar devam eden ve komünistleşen memleketlerden gelen Rum ve diğer mültecilerden ibaret olan bu muhacirlere yardımcı teşkilâtlar arasında "Ortodoks Klisesi Yardım Umumî Kâtipliği" ile I.R.O. (Milletlerarası Muhacirlere Yardım Teşkilâtı), "Dünya Kiliseler Birliği"ni hâdisenin sahnesi olan Yunanistana davet etmiş, 1950 den itibaren diğer organizasyonlarla (yani Yunan Hükûmeti, O.N.U. Yüksek Komiserliği, Amerikan Hükûmet Komitesi, bir kaç hususi yardım derneği) birleşerek "Oecuménique Meclisi" vücade getirmiş ve şu dört istikamette çalışmıştır:

1 — Muhacirleri kamplara yerleştirme ve yiyecek, giyecek temini;

2 — Öğretim ve terbiye ile muhacirleri hayata yöneltme. (Bu arada Rum olmayanlara Yunanca öğretimi en başta yer almıştır ve halâ da almaktadır).

3 — Yunanistana gelmiş muhacirleri duruma göre başka yerlere gönderme;

Bu arada Yeni Zelanda ön safta yer alır. Yunanistana akın eden Rum veya gayri muhacirlerin bu şekilde ikinci bir defa muhaceretlerini kolaylaştırmak için elden gelen her gayret gösterilmekte bu ikinci muhacere-tin rahat, emniyetli bir turist seyyahati olarak geçmesini yeni yerleşilecek yerlerde gereken iktisadî şartların önceden hazırlanması, bilinmesi ve alâkahılara bildirilmesi için çalışılmaktadır.

4 — Muhacirleri memleket şartlarına göre intibak ettirme.

Bunlar arasında Rum asıllı muhacirler olduğu gibi, Rum olmayan mültecilerden Yunanistanda kalmayı arzu edenler de vardır. Oecumenique Meclisi'n en ağır vazifesi bu noktada görülüyor. Takip edilen çalışma usulünün yasakları şunlardır:

1 — Muhacirlerle görüşme ve dosyalarını vücade getirme;

2 — Hükûmet yardımına ilâve olacak nakdî bir yardım temin etme;

3 — Sıhhi her çeşit yardım;

Bunların içinde Rum asıllı olanlarla olmayanlar tefrik edilmiş, ikinciler tamamıyla ONU'ya bırakmıştır. Mamafih programın tatbikinde ONU komitesi ile Yunan Hükûmeti sıkı bir iş birliği yapmaktadır. Öte taraftan Oecuménique Meclisi yalnızca Rum asıllı muhacirleri hedef tutmadığını da tasrih etmek lâzımdır. Gerektiği zaman ONU ile, Yunan Hükûmeti ile birlikte her iki çeşit muhacirlerin yerleştirilmesi takip edilmektedir. Şimdiye kadar "Meclis" in başardığı yerleştirme ve iskân işleri şunlardır:

- 1 — Timos'da 40 yataklı bir yurt inşası (1956)
- 2 — Selânik'te 40 yataklı bir yurt tesisi (1957 de inşası biten bir yurta 40 beyaz Rus barındırılıyor.)
- 3 — Lampsa'da 100 yataklı bir yurt (1958);
- 4 — Heliopolis'de Rum ve Ermeni yoksul ve yaşlı muhacirler için 174 meskenli bir blok inşası (Bir nevi Darülaceze olan bu yurt sakinlerine hayat kaydı şartı ile 500-750 Dr. arasında aylık da verilmektedir.)
- 5 — Rodos'da 100 yataklı bir muhacir yoksullar evi (Meclis bu hususta İRO'nun geniş ölçüde yardımını görmektedir)
- 6 — Kalamata'da Rum asıllı olmıyan siyasi mülteciler için 40 yataklı bir yurt inşa edilmiştir.
- 7 — Epir'de Hegemenitsa'da 40 yataklı bir yurt vücade getirilmiştir.
- 8 — Atina civarında 150 yataklı yeni gelecek muhacir ve mültecileri kabul edecek bir misafirhane projesi (Bu proje henüz gerçekleşmemiştir).

İkinci Dünya Harbinden bu yana, Yunanıstana akın eden gurup, fert halindeki muhacirlerin iskânına çalışan Meclis, bundan başka köy ve şehir iskânlarının gerektirdiği bazı hareketleri de sistemli olarak takip ediyor. Yurt'lar inşası işinin arkası hemen hemen alınmış, muvakkat kamplardaki muhacir ve mülteciler boşaltılmış bulunuyor. Şimdi istikbale matuf olmakla beraber tatbikatı şimdiden başlamış olan iki meşguliyet peşindedir.

1 — Köy meskenleri inşası :

Ziraî göçmenlerin iskânı için 1, 2, 3 gözlü iki sene evvel başlamış olan bu işin ilk neticesi alınmış ve Makedonyadan, Epir'den gelen 120 muhacir ailesi bu tip meskenlere yerleştirilmiştir. Yunan Hükûmeti Meclis eli ile hem mesken arazisini, hem de her aile için ziraate elverişli ve elverişsiz topraklardan yetesiye bir mikdar ayırmış ve tahsis etmiş bulunuyor. İki sene içinde iskân edilen köylüler, müstahsil duruma geçme bakımından ziyaretçileri şaşırtacak mevkiiler elde etmişlerdir.

2 — Şehirde iskân işi :

Şehirde iskân edilen esnaf zümresine gereken kredi, ham madde yardımını yapılmakta, bir müddet sonra bu yardımdan muhacirler kalmaktadırlar.

Meclis, bundan başka çalışamayacak durumda olanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere dikim atölyeleri açmaktadır. Son günlerde 3000 muhacir

ailesi, bu atölyelerin mamülleri ile giydirilmiş bulunmaktadır. Muhacir çocuklar arasında hastalıklı olanlar, sanatoryomlara dağıtılmaktadır. Bütün bu gibi muvaffakiyetler, "Meclis" in canla başla çalışın elemanlarının eseridir. Bu arada Yunanistan içtimaî Basiret Vekâleti ile "Meclis" arasında sıkı bir işbirliği mevcuttur. Bu birlik olmaksızın, keza dış teşekküllerle beraberlik olmaksızın "Meclis" in çalışması imkânsızdır.

II. Dünya Harbi sonundaki Yunanistan'a göç hâdisesi hakkındaki ve İstiklâl Savaşı sonundaki *Mübadele*'nin cereyan tarzı hakkında bizde hiç bir kaynağın bulunmadığına işaret etmek yerinde olur. Meseleyi Amerika'da bir doktora konusu yapan bir Türk kızının tezini vaktile görmüştük: *Bilge Temel - Swacı*¹. Bundan on yıl kadar önce Yunan İktisat Profesörlerinden Agapitidis'le birlikte *Mübadele*'yi karşılıklı — yani bir taraftan Türkiye'den giden Rumların Yunanistan'dan, ötetaraftan Yunanistan'dan gelen Türklerin Türkiye'deki yerleştirilmelerini incelemek suretile — olarak tedkik düşünülmüş idi. Hatta AER'e benim de iştirakımla bir proje bile sunulmuştur. Fakat Projenin gerçekleştirilmesi işine girişilememiştir. Mesele ehemmiyetini halâ muhafazâ etmekte, zira zamanla her iki taraftaki hatır sahibi göçmenlerin yerini göç işinden habersiz yeni nesiller almaktadır.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİNDE ON YILDA KAYDEDİLEN GELİŞME

Yazan : Prof. İbrahim AKSÖZ, 1969, Erzurum (Teksir), Sf. 1-34

ve

DOĞU ANADOLU'NUN EKONOMİK VE ZİRAİ YAPISI VE KALKINMA YOLLARI

Yazan : Prof. İbrahim AKSÖZ, 1969, Erzurum, (Teksir), Sf. 1-144

Yukarıda künyeleri görülen iki etüddeki araştırmalar okuyucuya — daha doğrusu Erzurum'daki bir tesadüfle ele geçiriciye — Doğu Üniversitemizin X. yılını karşılamak için vücuda getirildiği hissini vermektedir.

Önce Araştırmaların kitabiyatını yapalım.

1 — Birinci araştırma (Türkiyede Üniversite tarihcesi) ve (Atatürk Üniversitesinin Kuruluş hazırlığı) ile başlıyor. (Sf. 1-12) Ana fikrin Mus-

tafa Kemal Paşaya ait olduğu malûm. Önce (Van Gölü Cıvarı) nı düşünen Atatürk sonra'dan kendisine verilen Rapor üzerine Erzurum'u düşünmüştür. Bir aralık bir İlim Heyeti bu düşünce yerine Doğu Üniversitesi'ni Doğu'ya dağıtma tasavvuru üzerine bir başka Rapor hazırladı ise de tekrar Erzurum'a dönmüş, böylece Ankara'da Hazırlık Komitesi vücade getirilmiş, nihayet 1958 de eski Erzurum Lisesi binasında faaliyete başlamış, sonradan bugünkü 40,000 dönümlük sahada işletmeğe açılmıştır.

Araştırmacı 1958-1969 arasındaki Üniversiteyi şu beş bölümde inceleyiyor:

- I. — Umumiyetle Üniversitelerimizin tarihi;
- II. — Türkiyede Yüksek Öğretim;
- III. — Atatürk Üniversitesinin on yılı;
- IV. — Üniversitenin gelişmesinde kaydedilen inkişaf;
- V. — Gelişmenin süratlendirilmesi için alınması gerek tedbirler.

Bu son iki bölüm, araştırmacının gövdesini teşkil etmektedir (Sf. 15-53). Bilindiği gibi Doğu Üniversitemiz, Maarife bağlı. Araştırmacı meslektaşımız, inkişaf tedbiri olarak "Muhtariyet" müessesesini tavsiye ediyor (Sf. 48). Bunun için 1946 dan beri Muhtarlık tecrübesi geçiren iki anaç Üniversite bu müesseseden memnun mu? Aceba başka rejimler bulunmaz mı? Kontrol'dan yahut kendi içinde Auto-Kontrol'dan mahrum olan iki Üniversite ne halde?

Mamafih üzerinde durulacak bu gibi noktalar, istikrar bulmuş bir İktidar'la iç huzuruna sahip Üniversitelerimizin birlikte tesbit edecekleri bir "Kültür Siyaseti" nin ciddi problemlerinden biridir. Burada yalnız X. yılını idrak eden kıymetli ve ok şeyler va'dedici müesseseyi tanıtan arkadaşlarımızı tebrik edelim. Araştırma'nın Erzurum Kongresinin 50. yılında basılmış olması çok hayırlı olurdu. Bari 51. yıl esnasında basılsa¹.

II. — Birinci gibi basılması beklenen bu ikinci etüt de Doğu kalkınması ile alâkalı. Sekiz bölüme ayrılan araştırma önce "Bölge" mefhumu üzerinde duruyor ve 13 vilâyeti bir Doğu düşünüyor. Sonra coğrafi ve demografik izahlar. Dördüncü bölüm asıl konu: Bölgenin ekonomisi (sf. 8 - 16). Arkası ziraî bünyesi (sf. 17). 1965 istatistikleri şehirli nüfusu,

1) Bununla beraber Erzurum Üniversitesi Rektörlüğü, Müesseseyi X. yılında bütün teşkilâtı ile tanıtan, bir nevi Talebe Rehberliği vazifesini de ifa eden bir resmî kitap neşretmiş bulunuyor. Bk. Atatürk Üniversitesi Klavuzu, Hazırlayanlar: Doç. Dr. A. Kurt, Doç. R. Dirican ve Dr. Ö. Gök-bilgin, 1968, Erzurum, Sf. 1-114.

umumî nüfusun % 13,2, ziraî nüfusu ise % 76,8 gösteriyor. Halbuki 13 Doğu Vilâyeti dışındaki 54 vilâyette bu rakkamlar sırasile % 36,0, % 64,0 dır. Türkiye ortalaması da buna yakın : % 34,4, % 65,0. Bu 13 Vilâyetli Doğunun ziraî ehemmiyetini gösterir (sf. 8). Araştırmanın belkemiğini de bu sosyal yapı teşkil etmektedir (sf. 16 - 73). Ziraî sıfatı altında hayvancılık ve ormancılık yönlerinin de dahil olduğunu işarete lüzum yok. Asıl ziraatle hayvancılık arasındaki münasebetin ikinciden yana ağır bastığı ise aşıkârdır. Zira "toplum ziraî gelirin yarısından fazlası hayvancılıktan elde edilmektedir. Nitekim 1960 da bölgede ziraî gelirin % 54'ü hayvancılıktan elde edilmiştir. 13 Vilâyetli Doğu'nun bazı illerinde —Bitlis, Bingöl, Kakkâri, Kars, Muş gibi— hayvancılık gelirinin ziraî gelire nisbeti % 70'in de üzerindedir..." (sf. 46).

Araştırmanın VI. bölümü ziraî işletmelere hasrediliyor. Araştırıcı, 1966 da basılmış bir eserinde bu konuyu esasen işlemiştir. Burada dolayisile ziraî krediye temas edilmekte, gerek bölgenin 99 Z. B. ve ubele rince, gerek ziraî kooperatiflerince temin edilen kredi hakkında mahallî kaynaklardan elde edilmiş bilgi ve notlara rastlanıyor (sf. 84). Ziraî iş gücü ve kelitesi, ziraî gelir.. ayrı paragraflar içinde ele alınmıştır (sf. 85 - 98). Bu bölüm sonunda bir hüulâsa (sf. 99 - 101) dan sonra Bölgenin ziraî ekonomi siyaseti bahsi, teoriden tatbikata geçit rolünü ifa etmektedir (sf. 102, Bölüm VIII). Bütünü itibarile (sf. 103 - 139) bölüm, Doğu Üni versitesini Ziraat Fakültesi için âdetâ bir kuruluş gerekçesi mahiyetindedir. İzmir İktisat Kongresinde, bu Kongrenin Erzurum Kongresinin devamı olduğuna işaret eden Mustafa Kemal'in, Doğu Üniversitesi hakkındaki isabetli kaygısının ne kadar yerinde olduğunu, 50. yılda bize bir 10. yılın hesabını veren Prof. İ. Aksöz'ü ne kadar tebrik etsek azdır. Hele "Doğu'nun Kalkınmasında Üniversitenin rolü" paragrafı (sf. 138), etüt sahibinin bu paragrafın rehberliği altında göz nuru döktüğünü de isbatlıyor. Yazık ki, 46 kaynağı ve 75 Tablo'su ile aynı zamanda bir klavuz da olan araştırma, 23.7.1969 da beldede yapılan "Erzurum Kongresi 50. Yılı" merasiminde bölge ve ülke okuyucularına basılmış, belki de geniş ölçüde halka sonulmuş bir hediye olarak dağıtılamamış bulunuyor. Pek yakında her iki araştırmayı basılmış görmeği temenni ederiz.

ERZURUM KONGRESİ VE ATATÜRK

Yazanlar : Refik Tulga, Reşit Pasin, Cevat Dursunoğlu, Tayyib Gökbilgin,
Cevat Eren, Sıtkı Dursunoğlu... v.b.

1968, sf. 1 - 167

Tâ 1930 dan beri Erzurum'da bir "Erzurum Kongresi Âbidesi" için birkaç teşebbüs olmuş ise de nihayet 1962 deki altıncı teşebbüs gerçekleşmiş bulunuyor. Başta 3. Ordu olmak üzere birçok kuruluşlar bu hayırlı işde gayret sarfetmişlerdir.

Âbide vesilesile neşredilen eser, 1919-1969 arasındaki 50. yılı bu sene anılan Erzurum Kongresini çeşitli yönlerden ele almaktadır. Bunlar arasında biz yalnız üçüne işaret edeceğiz.

Erzurum Kongresini 1919 da hazırlayan "Vilâyet - i Şarkıye, Müdafâ - i Hukuk Cemiyeti" Erzurum Şubesi idare heyeti azasından Dursunoğlu Cevat Beyin bir konferans metni olan yazısı çok aydınlatıcı (sf. 33 - 41). Muharrir "Cemiyet" tarafından neşredilen 7.8.1919 tarihli Beyannamenin 10. maddesini tahlil ederken sonraki içtimaî inkılâpları bu Beyanname'nin 7. maddesine bağlayan bu madde "Milletimizin insanî ve asrî gayeleri tebcil ettiği" ni kaydetmektedir (sf. 40).

Edebiyat Fakültesi Profesörlerinden Dr. T. Gökbilgin "İstanbul Hükûmeti gözüyle Erzurum Kongresi" konusu üzerinde duruyor. Bilindiği gibi, Erzurum Kongresi 1919'un Mayıs ve Temmuz aylarında iki defa toplanmıştır. Biri Vilâyet, ötekisi birkaç Vilâyet ölçüsünde. Mustafa Kemal Paşa'nın Risayet ettiği Kongre 23 Temmuz 1919 da toplanıyor. Bu ikisi arasındaki devrede Bâb - i Âli çok endişeli. 17 Haziran 1919 da Dahiliye Nezareti, Vilâyetlere bir Ta'mim gönderiyor : "...Osmanlı Hükûmeti bu sıralarda harbe tutuşamaz... Paris Sulh Konferansına katılan Ferit Paşa... müsbet ve semereli teşebbüsat ile dönecek... Asayişin muhafazası gerek... ilh." Görülüyor ki, 15 Mayıs 1919 da İzmir'in işgali dahi İstanbul Hükûmetini uyandırmamıştır. Biraz sonra, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin tevkif edilmesi yolunda emirler verilmiş ise de, Erzurum Kongresi muvaffakiyetle devam etmiş ve vazifesini Sivas'a devreylemiştir.

Üçüncü yazı aynı Fakülte Profesörlerinden Dr. Cevat Aren'in "Erzurum Kongresi karşısında İstanbul Basını" başlıklı araştırma (sf. 69-84). Bir bakıma Prof. T. B.'in tedkikatını tamamlayan bu etüt, Gazetecilik ve Gazete Koleksiyonlarının nasıl faydalı şekilde ilmî tedkiklere yardım edeceğini göstermektedir.

1969 senesi, yeni Türkiye'nin kuruluş sahnesi olan Erzurum Kongresinin 50. senesine rastlıyor. Erzurum Âbidesini hazırlayan Derneğin bu çok ilgi uyandıran yayımını takdirlerle karşılamamak imkânsızdır.

Z. F. Fındıkoğlu
